

УДК 338.48-2-056.26:364-786-053.2-053.6]:355.01

ІНКЛЮЗИВНИЙ ТУРИЗМ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ

Оксана Кравченко, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-9732-6546

E-mail: okskravchenko@ukr.net

Встановлено, що реабілітаційний та освітньо-пізнавальний процеси є взаємопов'язаними та неперервними. Інклюзивний туризм – це система психолого-педагогічних, соціокультурних, навчальних, корекційних, фізкультурно-оздоровчих заходів для дітей та молоді в умовах туризму, спрямованих на психологічну (долання стресу, порушень та психічних розладів, відновлення мотивації до навчання, психічних функцій) і соціальну реабілітацію (проблеми в сім'ї або у взаємодії з оточенням, порушення адаптації, складні життєві обставини); оздоровлення та соціальну інтеграцію з метою відновлення основних соціальних функцій особистості, психічного, фізичного і морального здоров'я, соціального статусу.

***Ключові слова:** інклюзивний туризм; соціально-психологічна реабілітація; війна; освітній процес; діти та молодь; оздоровлення; освіта.*

INCLUSIVE TOURISM AS A TECHNOLOGY OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF CHILDREN AND YOUTH RESULTING FROM MILITARY ACTION

Oksana Kravchenko, Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, Social Pedagogy and Social Work Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-9732-6546

E-mail: okskravchenko@ukr.net

An integrated approach to the study of the child's condition in relation to the harmonious relationship of physical, biological, psychological, and social levels is important in the context of developing ways to improve the provision of educational and social services. Such an approach will contribute to counteracting social disintegration, the formation of the balance of the child, his / her immediate environment, social relations, and so on. Inclusive tourism has a complex impact that integrates the solution to these complex problems.

A feature of inclusive tourism is its ability to integrate the following types of sociopsychological rehabilitation: basic, household, socio-pedagogical, educational, family, recreational, and psychological.

Inclusive tourism is also a powerful means of recovery, manifested in the restoration and expansion of the adaptive capabilities of the organism, increasing resistance to various factors.

Inclusive tourism has a cognitive impact on participants and promotes the harmonious development of personality: acquaintance with national and local history, local history studies, studying the work of prominent cultural and public figures, knowledge of cultural heritage and natural resources of the region, country and world. Inclusive tourism contributes to the formation of motivation for knowledge

and creativity. It is a form of educational activity due to the implementation of basic general pedagogical principles: clarity, cultural and environmental conformity, cooperation, activity, etc.

Rehabilitation and educational processes are interconnected and continuous. Inclusive tourism as an inclusive educational practice includes a system of psychological and pedagogical, social and educational, educational, cognitive, corrective, physical culture and recreational activities for children and youth in the context of tourism, aimed at their comprehensive rehabilitation, improvement, and social integration in order to restore the main social personality, mental, physical and moral health, social status.

Keywords: *inclusive tourism; sociopsychological rehabilitation; war; educational process; children and youth; health; education.*

Для сучасного покоління дітей та молоді випали страшні випробування. У 2019 році – це пандемія, зумовлена поширенням коронавірусної інфекції, що спричинила соціальну ізоляцію, стресову напругу, вплив на психофізіологічний стан молодого організму, упровадження дистанційного навчання, порушення соціальних зв'язків і комунікації. Не встигли педагогічна громадськість та батьки адаптуватися до цих умов, як у 2022 році – війна, що принесла психологічну напругу, складні життєві обставини, вимушене переселення, втрату близьких і знайомих, порушення традиційного освітнього процесу.

Внаслідок чого діти та молодь потребують соціально-психологічної реабілітації, що актуалізує розробку системних заходів освітнього, соціального, психологічного, медичного спрямування на різних рівнях задля відновлення психічного і фізичного здоров'я, соціального статусу та освітніх можливостей молодого покоління.

Українська дослідниця О. Караман схарактеризувала зміст та спрямованість діяльності закладів освіти з дітьми, які стали жертвами гібридної війни на сході України.

Питання психологічної реабілітації військовослужбовців та їхніх сімей вивчає О. Сафін.

Заслугують на увагу науково-методичні праці Українського науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи НАПН України (Н. Бочкор, Є. Дубровська, О. Залеська, О. Калашник, Л. Ковальчук, К. Левченко, Н. Лунченко, В. Панок, Т. Рєпнова, О. Соловйова, Н. Худякова та ін.), зокрема «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період» (2014) [9]; «Правила безпеки та можливості отримання допомоги у період конфлікту в Україні» (2014) [7]; «Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту» (2015) [8].

Клінічно підтверджено, що пандемія вплинула на когнітивні функції, що пов'язано зі зниженням рухової та інтелектуальної активності на фоні загальної ізоляції. Крім того, травмувальним фактором став сильний стрес, який у той період відчули більшість українців. Лікарі радять більше часу приділяти фізичній активності, оскільки вона здатна перемикає роботу мозку з емоційних переживань на контроль руху.

Водночас педагоги, психологи, соціальні педагоги та соціальні працівники здійснюють пошук ефективних технік допомоги дітям та молоді внаслідок війни. Военні дії є факторами, що зумовлюють порушення чинників фізичного і соціального значення, які змінюють сформовані взаємини між людиною і соціальним середовищем. Соціальні наслідки такого стану призводять до дезадаптації й ізоляції індивідуума в

суспільстві, труднощів у спілкуванні, навчанні, опануванні професійних навичок. Засвоєння дітьми соціального досвіду, включення їх у систему суспільних відносин вимагає поряд з навчанням визначених додаткових заходів, які мають ґрунтуватися на знаннях, закономірностях, змісті та складових реабілітації – фізичній, соціальній і психологічній. Саме *реабілітація є тим інструментом, що дає змогу комплексно впливати на фізичний, емоційний і соціальний добробут дитини внаслідок війни.*

Мета статті – обґрунтувати інклюзивний туризм як ефективну технологію соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді внаслідок воєнних дій.

Реабілітація реалізує цілісний підхід до дитини, відображаючи ідею Сократа: «не можна лікувати тіло, не лікуючи душу». Отже, комплексна реабілітація має задовольняти потреби суспільства, забезпечувати створення і підтримку сприятливого середовища, необхідного для розвитку дитини, її самореалізації, захисту власних прав.

Комплексний підхід у вивченні стану дитини щодо гармонійного взаємозв'язку фізичних, біологічних, психологічних і соціальних рівнів є важливим у контексті вироблення шляхів удосконалення надання освітніх та соціальних послуг. Такий підхід сприятиме протидії соціальній дезінтеграції, формуванню рівноваги дитини, найближчого оточення, суспільних зв'язків тощо.

Комплексний вплив, який інтегрує вирішення таких складних завдань, має інклюзивний туризм, що містить специфічні особливості:

- туризм забезпечує рухливу активність, обмеження якої знижує життєві можливості, адаптаційні можливості організму, мінімізує стійкість організму до стресу і депресій. Рухлива активність туризму спричиняє терапію та профілактику психосоматичних захворювань і підтримує фізичне здоров'я;
- дозволяє реалізувати повноцінний відпочинок дітей та людей різного віку та стану здоров'я, відновити психічні та фізичні резерви здоров'я в умовах природного середовища задля відновлення сил для виконання виробничих процесів і побутових обов'язків;
- туризм розвиває комунікативні вміння, дозволяє встановити соціальні контакти та виконувати соціальні ролі. Туризм мінімізує почуття неповноцінності, інтегруючи дітей з інвалідністю в суспільство, допомагає сформувати впевнену й ефективну життєву позицію;
- сприяє підвищенню життєвого потенціалу, набуттю нового життєвого досвіду, засвоєнню нових знань, умінь та життєвих компетентностей, створює оптимальні умови соціалізації дитини, розширенню кола спілкування, підвищенню якості життя, а також зміни соціальної ситуації розвитку;
- має активний характер, включно з різними забавами, які дозволяють відволіктися від монотонності побуту, змінити обстановку, коло спілкування, соціальні ролі;
- туризм підвищує науково-пізнавальні активності дитини, розширює світогляд, дозволяє дізнатися про невідомі раніше природні явища, про нові природні умови, набути навички ароматерапії та спілкування з тваринами;
- забезпечує зміну ступеня негативного впливу захворювання чи дефекту на рівень життєвих можливостей, а також привертає увагу громадськості до проблем людей з інвалідністю.

Основні функції інклюзивного туризму: *соціальна відновлювана*, що спрямована

на відновлення сил, соціальних контактів, дружніх і ділових зв'язків; *психологічна*, що забезпечує збереження психічного здоров'я; *комунікативна*, що сприяє встановленню нових соціальних контактів; *розвивальна*, що реалізується через збагачення світогляду, активне пізнання явищ природи, фізичний, емоційний та моральний розвиток особистості; *освітньо-пізнавальна*, що сприяє пізнанню навколишнього соціального, культурного, історичного і природного середовища регіону, країни та інших країн; *особистісно орієнтована*, що сприяє розвитку особистості, містить змістовний гуманітарний потенціал; *компенсаторна*, що дозволяє забезпечити потреби людей з інвалідністю, сприяє реалізації особистісного потенціалу, який незатребуваний у повсякденному, громадському, трудовому і сімейному житті; *гедоністична*, що сприяє формуванню позитивного психоемоційного стану, підвищенню психологічної захищеності; *реабілітаційна*, що дає змогу відновити ресурси людини, сприяє профілактиці психосоматичних захворювань, підтримці фізичної форми і здоров'я; *адаптаційна*, що ґрунтується на тому, що туризм є комплексним засобом адаптації завдяки подоланню соціальної непотрібності, активізації особистісного потенціалу й підтримки позитивного ставлення до життя; *оздоровча*, що підтримує здоров'я і життєдіяльність в активній формі; *соціалізаційна*, що передбачає отримання дітьми та молоддю під час подорожей більших можливостей пізнати світ і себе, акумулювати ці знання і зробити певні узагальнення для особистісного зростання [3].

Особливістю інклюзивного туризму є його можливість інтегрувати такі *види соціально-психологічної реабілітації*: елементарну, побутову, соціально-педагогічну, освітню, сімейну, рекреаційну, психологічну.

Можливість змінити звичне місце проживання, переїзд транспортом, пересування територією туристичного об'єкта, перебування в масових громадських місцях посилює формування та укріплення найбільш простих, елементарних навичок самообслуговування і пересування, що сприяє реалізації *елементарної реабілітації*.

Під час туристичної діяльності підвищується адаптаційний потенціал організму; розширюється географічна карта світу, підвищується можливість особистісного соціального досвіду, активізується емоційне сприйняття природного і соціального середовища. В інклюзивній туристичній діяльності основою реабілітації є оздоровчий вплив природного середовища, підвищення психофізичної активності на свіжому повітрі; зміна соціальної ролі дітей, оскільки вони стають активними суб'єктами взаємодії; набувають новий життєвий досвід, нові знання та вміння, розширюють сферу проживання [3]. Тож розширюються можливості *побутової реабілітації*, спрямованої на самозабезпечення, догляд за собою й організацію побуту не лише в межах території свого звичного домашнього проживання, а й в умовах туристичного маршруту.

Туризм має потужний гуманітарний потенціал, позитивно впливає на розвиток особистості, сприяє реалізації соціально-виховних заходів, спрямованих на формування особистості людини, допомогу в засвоєнні й прийнятті моральних стосунків, які склались у сім'ї та суспільстві, прийнятті правових, економічних, громадянських і побутових відносин, посилює особистісні фактори становлення соціального досвіду та саморегуляції поведінки, створює умови для надання конструктивної допомоги в ключових і критичних ситуаціях соціалізації та самореалізації особистості людини (рольовій, сімейно-побутовій, професійно-трудовай, дозвілєво-творчій, громадянській, фізичній, психічній, морально-естетичній, емоційній та ін.), що і є завданням *соціально-*

педагогічної реабілітації.

Поряд з цим забезпечується *освітня реабілітація*, адже туризм надає можливість для розвитку особистості, опанування нових знань, умінь та навичок, реалізації освітнього потенціалу, соціалізації. Пізнання історії, культури, життя інших народів має великий гуманітарний потенціал, збагачує людину, розширює світогляд. Гуманітарне значення туризму не лише в його пізнавальності, а й в інтелектуально-виховному впливі на особистість. Водночас інклюзивний туризм забезпечує естетичне виховання, засвоєння духовної і матеріальної культури людства: естетики природи, архітектури, пам'яток матеріальної культури.

Участь у туристичному маршруті спільно з членами родини забезпечує реабілітаційний ресурс для всієї сім'ї: спільне проведення часу, активний відпочинок, спілкування з іншими родинами, можливість відпочити батькам від рутинних справ, демонстрація дитини як суб'єкта суспільного життя – все це є складовою *сімейної реабілітації*.

Поряд з іншими видами реабілітації інклюзивний туризм розширює творчі можливості в соціокультурному середовищі, формує усвідомлення духовних цінностей, культури відносин, що й забезпечує *рекреаційну (дозвіллеву) реабілітацію* [3]. Доцільними є заходи з формування навиків проведення відпочинку та дозвілля, зі створення умов можливості повноцінної участі людей з інвалідністю в соціокультурних подіях, що задовольняють духовні запити, розширюють загальний і культурний світогляд, сферу спілкування (відвідування театрів, виставок, екскурсії, зустрічі з діячами культури і мистецтва, сприяння розвитку літературних та інших творчих здібностей людей з інвалідністю, застосування різних технік арт-терапії).

Відносно нещодавно з'явився новий напрям у психології – «рекреаційна психологія дитинства», завданням якої є вивчення особливостей розвитку особистості дітей і підлітків у період відновлення та зміцнення фізичного і психічного здоров'я [3].

Розробка спеціальних дозвіллевих програм, спрямованих на формування психічного здоров'я, розвиток творчої ініціативи та самостійності, є важливою складовою рекреаційної реабілітації. Ці заходи охоплюють також забезпечення доступу до театрів, музеїв, кінотеатрів, бібліотек, що є перспективним напрямом діяльності для громад та сфери державного управління.

Інклюзивний туризм – це вид *психологічної реабілітації*, спрямованої на подолання негативних наслідків воєнних дій, вироблення позитивного настрою, психологічної впевненості у власних силах, адекватну адаптацію та інтеграцію в суспільстві. Згідно з чинним законодавством, психологічна допомога в реабілітації – діяльність, спрямована на відновлення та підтримку функціонування особи у фізичній, емоційній, інтелектуальній, соціальній та духовній сферах із застосуванням методів психологічної та психотерапевтичної допомоги у формах психотерапії, психологічного консультування або першої психологічної допомоги [2].

В умовах інклюзивного туризму названі перспективи реалізують через розширення сфери життєдіяльності; оздоровчий вплив природи; посилення життєвого потенціалу; зміну соціальної сфери розвитку; підвищення ступеня соціалізації; підвищення науково-пізнавальної активності; активізацію фізичної активності; природотерапію та спілкування з тваринами; взаємодію у групі; підвищення рівня життєвих можливостей та відновних функцій організму; зміну кола спілкування та

соціальної ролі; споглядання за успіхами інших дітей з ООП; трансформацію світогляду [3].

Відповідно до Закону України «Про реабілітацію інвалідів» інклюзивний туризм за змістом водночас є реабілітаційною послугою, спрямованою на відновлення оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня життєдіяльності особи з метою сприяння інтеграції її в суспільство [1]. Разом із соціально-психологічною реабілітацією інклюзивний туризм сприяє медичній, професійній, трудовій, фізкультурно-спортивній, фізичній реабілітації.

У контексті *медичної реабілітації* інклюзивний туризм має високий потенціал для підтримки здоров'я і життєдіяльності в активній формі, а саме: надає можливість відновлення втрачених або ослаблених функційних можливостей хворого, розвиток компенсаторних механізмів медикаментозного і курортного лікування, праце- й фізіотерапії, надає умови для повернення особи до нормальної життєдіяльності, профілактики ускладнень та рецидивів захворювання, оптимальної реалізації фізичного потенціалу.

У грудні 2020 року ухвалено Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [2], який визначає правові, організаційні та економічні засади проведення реабілітації осіб з обмеженнями повсякденного функціонування у сфері охорони здоров'я. Законом запроваджено функціонування сучасної системи «реабілітації у сфері охорони здоров'я» (health-related rehabilitation), тобто надання якісної реабілітаційної допомоги безпосередньо в закладах охорони здоров'я із самого початку захворювання або травми. Хоча цей закон регулює реабілітацію у сфері охорони здоров'я осіб з обмеженнями повсякденного функціонування, але має враховуватися у провадженні інклюзивного туризму задля забезпечення безперервності реабілітаційного процесу.

Професійна та трудова реабілітація дає можливість застосувати нові види професійних та трудових навиків людей з інвалідністю для здобуття спеціальностей і працевлаштування з урахуванням розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які зможуть розширити можливості впровадження цих видів реабілітації, для створення додаткових робочих місць, зокрема й надомної праці, що рекомендовані в індивідуальних програмах реабілітації.

Професійна реабілітація повинна бути спрямована на відновлення або компенсацію порушених чи втрачених професійних навичок, знань і вмінь людей з інвалідністю та їхню адаптацію до вимог відповідної професійної діяльності.

Найбільш сприятливим інклюзивний туризм є для *фізкультурно-спортивної реабілітації* – системи заходів із фізичних вправ для відновлення здоров'я людини та спрямованих на відновлення і компенсацію за допомогою фізичної культури і спорту функційних можливостей її організму для покращення фізичного і психічного стану, а також сприяє впровадженню концепції здорового способу життя для всіх інклюзивних категорій завдяки різним формам і методам туристичної діяльності.

Фізкультурно-оздоровче середовище спрямоване не лише на підтримку соматичного здоров'я людей з інвалідністю, на зміцнення і розвиток кістково-м'язової системи. Це середовище суттєво впливає на соціально-психологічний статус такої категорії людей, сприяє розвитку і становленню емоційної сфери, розширює комунікативні функції та вдосконалює соціальний досвід.

Інклюзивний туризм передбачає систему заходів, спрямованих на реалізацію комплексу фізичних вправ під час реабілітації, що забезпечують функційне відновлення особи, актуалізують резервні і компенсаторні можливості організму через вироблення нових рухів, компенсаторних навичок, що є складовою *фізичної реабілітації*.

Зміст кожного з видів реабілітації засвідчує, що інклюзивний туризм має комплексний характер реабілітації. Численні дослідження підтверджують, що комплексний вплив на дитину (медичний, психологічний, педагогічний, культурно-дозвіллевий тощо) набагато масштабніший, ніж у результаті послідовних корекційних дій. Українською небезпечною є ситуація, коли всі зусилля спрямовані на певний вид діяльності, наприклад медичну реабілітацію, освітній супровід тощо. Ігнорування цілеспрямованої комплексної реабілітації призводить до істотних втрат у досягненні можливого рівня розвитку дитини.

Інклюзивний туризм є також потужним засобом *оздоровлення*, що виявляється у відновленні і розширенні адаптаційних можливостей організму, підвищенні стійкості до впливу різноманітних факторів. Особливо актуальним цей напрям став в умовах пандемії щодо нейтралізації її наслідків. Сьогодні потрібно створювати туристичні оздоровчі пакети, що стосуються зміцнення імунітету чи пов'язані з реабілітацією після перенесеного захворювання, зокрема на коронавірус, для проведення комплексної перевірки та діагностики організму.

Оздоровчий вплив інклюзивного туризму полягає в профілактиці захворювань, установленні раціонального режиму, закріпленні навиків здорового способу життя, занятті спортом на свіжому повітрі. Оздоровчі заходи не ліквідують симптоми хвороби, проте підвищують стійкість організму до різних факторів середовища, тренують процеси адаптації, зміцнюючи здоров'я та впливаючи на процес реабілітації [3]. Під час інклюзивного туризму діти та молодь, зокрема з ООП, мають можливість поглянути на здоров'я як цінне поняття, що охоплює сукупність фізичного, психічного, духовного та соціального добробуту людини.

Для дітей з ООП загалом властивий занижений життєвий тонус, тенденція самообмеження соціальних контактів, демонстрація відчуження та замкнутості. Як правило, дитина має постійний внутрішній конфлікт, сповнена страхом, має низьку самооцінку, недовіркою ставиться до навколишнього середовища. У дитини не формується вміння самостійно розв'язувати проблеми, часто спостерігаються агресивні настрої стосовно тих, хто поряд.

Мінімізувати такі прояви в розвитку дітей дозволяє інклюзивний туризм, який розширює візуальний простір, дає змогу активно опановувати рухові навички, розвивати тактильні відчуття. Спілкування з природою чи споглядання творів мистецтва, відвідування унікальних місць свого регіону поліпшує емоційно-психічний фон, підвищує активні життєві позиції та пізнавальну активність.

На нашу думку, саме природотерапія має унікальний ресурс для оздоровлення учасників освітнього процесу і високий рівень забезпечення інклюзії, адже вона доступна для кожного, незалежно від віку, стану здоров'я, етнічної приналежності, релігійних уподобань тощо.

Реабілітаційний ефект природотерапії полягає в тому, що вона має великий ресурс для дітей та молоді у контексті відновлення відносин з собою, з іншими людьми

й природою; є унікальним засобом зміцнення і відновлення здоров'я, володіє чудовим відновлювальним ефектом, покращує настрій, знімає дразливість, допомагає в подоланні стресових станів. Перебування на природі необхідне для розширення життєвого простору, розвитку, отримання екологічних знань, оздоровлення. Природа є середовищем для розвитку сенсорних систем (слуху, зору, нюху, дотику, смаку).

Основою реабілітації є такі фактори: оздоровчий вплив природи; активна діяльність на свіжому повітрі; кардинальна зміна життєвого монотонного оточення; можливість виконання іншої ролі людини; мінімізація негативного впливу хвороби на рівень життя; збільшення життєвого досвіду; освоєння нової сфери проживання [3].

Інклюзивний туризм має пізнавальний вплив на учасників та сприяє гармонійному розвитку особистості: ознайомлення із національною та локальною історією, красзнавчі студії, вивчення творчості видатних культурних та громадських діячів, пізнання культурної спадщини і природних ресурсів регіону, країни та світу. Інклюзивний туризм сприяє формуванню мотивації до пізнання і творчості. Він є формою *освітньо-виховної діяльності* завдяки реалізації базових загальнопедагогічних принципів: наочності, культуровідповідності, природовідповідності, співпраці, активності тощо.

Очевидним є вплив інклюзивного туризму на вольову, емоційну й інтелектуальну сфери. Дітей та молодь залучають до пошуково-дослідної діяльності, підготовки робіт дослідницького характеру, що сприяє формуванню в них здатності до творчої діяльності, розвитку творчого мислення, допитливості тощо. Саме в походах, екскурсіях, експедиціях, під час змагань та інших видів діяльності формуються такі важливі морально-вольові якості, як наполегливість у досягненні поставленої мети, чесність, рішучість, організованість, відповідальність, самостійність, працьовитість, спортивний азарт, гуманізм, доброзичливість, повага, самоповага та інші. В умовах інклюзивного маршруту учасники надають різноманітну допомогу один одному в подоланні архітектурних та інформаційних бар'єрів. Виконуючи певні доручення, кожен учасник несе за нього відповідальність перед своїми товаришами. У походах, експедиціях, під час підготовки й проведення інших видів туристсько-красзнавчої діяльності школярі вчаться планувати свою роботу, бути дисциплінованими, підпорядковувати свої інтереси іншим [4].

Отже, інклюзивний туризм передбачає подолання ізоляції: завдяки йому дитина взаємодіє із зовнішнім середовищем, зокрема з природними, соціокультурними, соціоекономічними факторами, сім'єю, ровесниками, педагогічним колективом, екскурсоводами тощо. Він сприяє орієнтації дітей з ООП на здорових дітей, оздоровленню емоційної сфери дітей та молоді з ООП, наданню можливості спілкування і співпраці разом зі здоровими однолітками, формуванню в здорових дітей почуття відповідальності за товаришів, які потребують допомоги, емпатії, співчуття.

Інклюзивний туризм сприяє формуванню соціальної толерантності, коли всі учасники, незалежно від фізичних, психічних, інтелектуальних, культурно-естетичних та інших особливостей, подорожують разом зі своїми однолітками, враховують особливі потреби та надають необхідну підтримку.

Саме інклюзивний туризм дозволяє стати учасником повноцінного соціокультурного життя разом з однолітками, змінити соціальне оточення, мотивує до комунікації та нових знайомств, сприяє адаптації до учнівського колективу, дозволяє

долучити рідних до спільних подорожей, завдяки екскурсіям на промисловість чи виробництво є можливість пізнати різновиди професій та визначати їх спрямованість, долучатися до культурно-дозвілєвої діяльності, мотивувати до соціальних активностей та залучати до освітнього середовища.

Отже, реабілітаційний та освітньо-пізнавальний процеси є взаємопов'язані та неперервні. *Інклюзивний туризм* як інклюзивна освітня практика включає систему психолого-педагогічних, соціально-виховних, освітньо-пізнавальних, корекційних, фізкультурно-оздоровчих заходів для дітей та молоді в умовах туризму, спрямованих на їхню комплексну реабілітацію, оздоровлення та соціальну інтеграцію з метою відновлення основних соціальних функцій особистості, психічного, фізичного і морального здоров'я, соціального статусу.

На нашу думку, *результат* реабілітаційного процесу характеризують внутрішні та зовнішні ознаки, які формуються в соціальній ситуації розвитку. Серед внутрішніх ознак – ті, що тісніше пов'язані з фізіологічним збереженням психічного здоров'я; розвиток механізму самокерування соціалізацією; формування системи цінностей особистості; засвоєння суб'єктної позиції в соціокультурному середовищі). Зовнішні – ті, що демонструють зв'язок особистісного зростання та соціокультурних обставин (оволодіння новим розвитком дітей та молоді з ООП, структурою їх особистості (розширення сфери соціальних знань, умінь та навичок; засвоєння навиків різними видами діяльності, підвищення соціального статусу, набутий соціальний досвід особистості тощо)), що в єдності є показником інтегральної характеристики фізичного, психологічного, емоційного і соціального функціонування дитини та молоді з ООП, соціального добробуту та соціальної адаптації.

Після впровадження технології інклюзивного туризму оцінюють результати соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді за такими критеріями:

- зміна поведінки учасника;
- покращення фізичного й емоційного стану;
- сформованість нових цінностей і поглядів на життя;
- здатність до самостійного спілкування та праці;
- поява вміння і навичок самостійного розв'язання соціальних, побутових, особистісних та міжособистісних конфліктів;
- уміння протистояти негативному натиску соціального середовища;
- сформованість позитивних інтересів, уміння організувати дозвілєву діяльність.

Ефективність соціально-психологічної реабілітації засобами інклюзивного туризму оцінюється у всіх проблемних сферах життєдіяльності дитини та молоді:

- стан загального здоров'я;
- покращення міжособистісних відносин;
- покращення психологічного самопочуття;
- показники соціальної адаптації та соціальної включеності в повсякденне життя.

Після впровадження технології необхідно розв'язати питання надання подальшої соціально-психологічної підтримки.

Загалом ефективність системи оцінюють за результатами відновлення соціального статусу, усебічного розвитку, саморозвитку й самореалізації особи в

інтересах суспільства та самої особистості, що виявляється в здатності до інтеграції в суспільство повноцінним членом та покращення якості життя загалом.

Комплексний вплив, який інтегрує розв'язання складних завдань соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді внаслідок воєнних дій, має інклюзивний туризм.

Особливістю інклюзивного туризму є його можливість інтегрувати такі види соціально-психологічної реабілітації: елементарну, побутову, соціально-педагогічну, освітню, сімейну, рекреаційну, психологічну.

Інклюзивний туризм є також потужним засобом оздоровлення, що виявляється у відновленні і розширенні адаптаційних можливостей організму, підвищенні стійкості до впливу різноманітних факторів. Він є формою освітньо-виховної діяльності завдяки реалізації базових загальнопедагогічних принципів: наочності, культуровідповідності, природовідповідності, співпраці, активності тощо.

Реабілітаційний та освітньо-пізнавальний процеси є взаємопов'язані та неперервні. Інклюзивний туризм – це система психолого-педагогічних, соціокультурних, навчальних, корекційних, фізкультурно-оздоровчих заходів для дітей та молоді в умовах туризму, спрямованих на психологічну (долання стресу, порушень та психічних розладів, відновлення мотивації до навчання, психічних функцій) і соціальну реабілітацію (проблеми в сім'ї або у взаємодії з оточенням, порушення адаптації, складні життєві обставини), оздоровлення та соціальну інтеграцію з метою відновлення основних соціальних функцій особистості, психічного, фізичного і морального здоров'я, соціального статусу.

Перспективами подальших досліджень є обґрунтування інклюзивного туризму як засобу реабілітації внутрішньо переміщених осіб та інтеграції їх до соціокультурного життя громади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 2006 р. Дата оновлення: 01.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (дата звернення: 14.04.2022).
2. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 2021 р. Дата оновлення: 15.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення: 14.04.2022).
3. Кравченко О. О. Освітньо-виховний, реабілітаційний та оздоровчий потенціал інклюзивного туризму в умовах інклюзивного навчання: монографія. Умань, 2022. 272 с.
4. Оришко С. П. Виховні можливості туристсько-красознавчої діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. Ужгород, 2011. Вип. 20. С. 96–99.
5. Панок В. Г. Прикладна психологія. Теоретичні проблеми: монографія. Київ, 2017. 188 с.
6. Петренко Ю., Барабаш Ю. Характеристика змісту та напрямів соціальної реабілітації (адаптації) осіб зі стійкими фізичними, інтелектуальними та психічними порушеннями в інтернатних установах системи соціального захисту населення. *Україна: аспекти праці*. 2017. № 3. URL: http://uap.in.ua/download/all/Vy-pusky-_2017_roku/UAP3_17_2.pdf (дата звернення: 14.04.2022).
7. Правила безпеки та можливості отримання допомоги у період конфлікту в Україні: метод. реком. Київ: Агентство «Україна», 2014. 48 с.
8. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навч.-метод. посіб. / [авт. кол. Андреевкова В. Л., Бандурка І. О., Бочкор Н. П. та ін.]; заг. ред: Левченко К. Б., Панок В. Г., Трубавіна І. М. Київ: Агентство «Україна», 2015. 173 с.
9. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. реком. / Н. П. Бочкор, Є. В. Дубровська, О. В. Залеська та ін. Київ, 2014. 84 с.

REFERENCES

1. Pro rehabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 2006 r. Data onovlennia: 01.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> [in Ukrainian].
2. Pro rehabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia: Zakon Ukrainy vid 2021 r. Data onovlennia: 15.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> [in Ukrainian].
3. Kravchenko, O. O. (2022). Osvitno-vykhovnyi, rehabilitatsiinyi ta ozdorovchyi potentsial inkluzyvnoho turyzmu v umovakh inkluzyvnoho navchannia. Uman [in Ukrainian].
4. Oryshko, S. P. (2011). Vykhovni mozhyvosti turystsko-kraieznavchoi diialnosti. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu Serii «Pedahohika, sotsialna robota»*. Uzhhorod: Hoverla, Vol. 20, 96–99 [in Ukrainian].
5. Panok, V. H. (2017). Prykladna psykhohiia. Teoretychni problemy. Kyiv [in Ukrainian].
6. Petrenko, Yu., Barabash, Yu. (2017). Kharakterystyka zmistu ta napriamiv sotsialnoi rehabilitatsii (adaptatsii) osib zi stiikymy fizychnymy, intelektualnymy ta psykhichnymy porushenniamy v internatnykh ustanovakh systemy sotsialnoho zakhystu naselennia. *Ukraina: aspekty pratsi*, 3. URL: http://uap.in.ua/download/all/Vy-pusky-_2017_roku/UAP3_17_2.pdf [in Ukrainian].
7. Pravyla bezpeky ta mozhyvosti otrymannia dopomohy u period konfliktu v Ukraini. (2014). Kyiv: Ahentstvo “Ukraina” [in Ukrainian].
8. Sotsialno-pedahohichna ta psykhohichna dopomoha simiam z ditmy v period viiskovoho konfliktu. (2015). Kyiv [in Ukrainian].
9. Sotsialno-pedahohichna ta psykhohichna robota z ditmy u konfliktnyi ta postkonfliktnyi period. (2014). N. P. Bochkor, Ye. V. Dubrovska, O. V. Zaleska et al (Eds.). Kyiv [in Ukrainian].